

ریاضی دانان معاصر ایران ابوالقاسم قربانی معلم و مورخ نمونه ریاضی

● دکتر رضاحیدری قزلجه، استادیار دانشگاه فرهنگیان تهران

● تصویرگر: حمید خلوتی

۱. ابوالقاسم قربانی روز ۲۲ دی ماه ۱۲۹۰ در یکی از محله‌های جنوب بازار تهران زاده شد. در شش سالگی تحصیل در مکتبخانه را آغاز کرد. پدرش با درس خواندن او مخالف بود. بنابراین در سن ۹ سالگی مکتبخانه را رها کرد. شش سال پس از آن، به همت مادر بزرگ خود برای ادامه تحصیل، در یک مدرسه ابتدایی ثبت نام کرد. ابوالقاسم از کودکی خوش خط و در ادبیات فارسی بسیار زبده بود. به همین علت تحصیل در مدرسه ابتدایی را از کلاس پنجم آغاز کرد و سرانجام در ۱۳۰۶ و در ۱۶ سالگی! دوره ابتدایی را به پایان رساند.

۲. او تحصیلات متوسطه را در سال ۱۳۱۲ با رتبه اول به پایان رساند. بی‌درنگ تدریس حساب سال اول متوسطه به زبان فارسی و هندسه سال سوم متوسطه را به زبان فرانسه! در همان مدرسه محل تحصیلش به عهده گرفت. قربانی هم‌زمان با تدریس در دبیرستان، در دانش‌سرای عالی (دانشگاه خوارزمی فعلی) نیز مشغول به تحصیل بود. در آنجا از درس استادانی چون غلامحسین مصاحب، تقی فاطمی و محسن هشترودی بهره‌مند شد. در سال ۱۳۱۶ لیسانس ریاضیات گرفت و پس از گذراندن دوره سربازی، به استخدام وزارت فرهنگ (آموزش و پرورش) درآمد و در دبیرستان‌ها و همچنین در دانش‌سرای مقدماتی به تدریس ریاضیات ادامه داد.

۳. قربانی بیشتر به دلیل پژوهش‌هایش درباره ریاضی دانان ایرانی و مسلمان مشهور است. استاد، زبان‌های انگلیسی، فرانسه و عربی را خوب می‌دانست، ریاضیات را تا حد کارشناسی بسیار خوب خوانده بود، در برابر جامعه و تاریخ آن احساس مسئولیت می‌کرد، هویت دینی و ملی خود را باور داشت، و اهل کار و تلاش بود. قربانی که در سال‌های ۱۳۴۱ تا ۱۳۴۵ سرپرست دانشجویان ایرانی در سوئیس بود، پژوهش‌های خود درباره تاریخ ریاضیات را به کمک منابع کتابخانه‌های بزرگ اروپا آغاز کرد. او با کاوش در منابع مختلف، به پژوهشی عمیق در تاریخ ریاضی ایران و اسلام دست زد. در واقع، از طریق معرفی بزرگان، علما و مفاخر ایران، جوانان کشور را با آثار گذشتگان پرافتخار خود آشنا کرد و پیام داد که جامعه ایرانی می‌تواند همچون گذشته، فرزندی چون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی و خواجه نصیر پرورش دهد.

۴. کتاب «زندگی نامه ریاضی دانان دوره اسلامی» از استاد قربانی، مرجع بسیار مهم و کم نظیری برای پژوهش در تاریخ ریاضیات است. این کتاب زندگی نامه ۱۶۷ نفر از ریاضی دانان ایرانی- اسلامی را شامل می شود که ۷۵ نفر آن ها ایرانی و ۹۲ نفر از سایر کشورهای مسلمان هستند. چکیده ای از این کتاب در سال ۱۳۵۲ به انگلیسی برگردانده و در «دانشگاه صنعتی شریف» چاپ شد. این ترجمه شامل شرح حال و معرفی آثار ۴۰ تن از ریاضی دانان ایرانی است که منبعی دست اول برای پژوهشگران تاریخ ریاضی در دنیا محسوب می شود.

۵. ابوالقاسم قربانی از برجسته ترین نویسندگان کتاب های درسی ریاضیات بود. او کسی بود که بر اساس علاقه شخصی و احساس مسئولیت اجتماعی، از ابتدای تأسیس مدرسه های جدید در کشور کتاب درسی نوشت. در سال های دهه های ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ شمسی، مثل امروز کتاب های درسی یکسان برای سراسر

کشور وجود نداشت. در آن زمان افراد مختلفی برای دانش آموزان دبیرستان کتاب درسی می نوشتند. هر معلم یا مدرسه کتابی را به عنوان کتاب درسی انتخاب می کرد. قربانی با همکاری آقای حسن صفاری حدود ۴۷ عنوان کتاب درسی ریاضی برای دبستان و دبیرستان نوشت که به کتاب های صفاری- قربانی معروف بودند و مدرسه های زیادی از آن ها استفاده می کردند. البته بعدها که کتاب های درسی هماهنگ توسط وزارت آموزش و پرورش چاپ می شدند، باز هم قربانی جزو مؤلفان این کتاب های درسی بود. در مجموع، ایشان در طول زندگی خود ۶۸ عنوان کتاب در زمینه ریاضیات، فیزیک و نجوم به چاپ رساند که ۱۰ مورد از آن ها مربوط به تاریخ ریاضیات در ایران و سایر کشورهای کتاب هایش، مقالات متعددی هم در مجله های مختلف چاپ کرد.

۶. در سال ۱۳۶۴ ضعف بینایی قربانی که از جوانی به آن دچار بود، ناگه شدت یافت و موجب شد که استاد برای ادامه فعالیت علمی، ناچار شود از یاری تنی چند از دوستان، آشنایان و شاگردان خود برای قرانت منابع و مآخذ بهره گیرد. با این همه باز هم از پژوهش های دقیق و عالمانه دست نکشید و تا آخرین روزهای زندگی پربارش با همی ستودنی بدین کار ادامه داد.

۷. قربانی چهار بار برنده جایزه کتاب سال شد: کاشانی نامه (۱۳۵۰)، بیرونی نامه (۱۳۵۳)، بوزجانی نامه (۱۳۷۱)، و تحقیق در آثار ریاضی ابوریحان بیرونی (۱۳۷۱). همچنین، «انجمن ریاضی ایران» جایزه ای به نام جایزه ابوالقاسم قربانی به مقالات برتر در زمینه تاریخ ریاضیات اهدا می کند. ۸. اندکی پیش از فوت او در ۳۰ آبان ۱۳۸۰، یک گردهمایی برای بزرگداشت ۹۰ سالگی او و اهدای دکترای افتخاری به ایشان برنامه ریزی شده بود که اجل مهلت نداد و به جای آن مراسم، یادبود استاد برگزار شد. یادش در قلب همه کسانی که او را می شناختند و از او سرمشق گرفته بودند زنده است. معلومات قربانی در زمینه ریاضیات، تسلطش روی برخی زبان های اروپایی و آشنایی اش با منابع شرقی و غربی، او را به صورت محقق برجسته ای در این زمینه بار آورده بود. قربانی در ماه های آخر عمرش، دو کار پژوهشی بزرگ در دست داشت که با درگذشت وی کار انتشار هر دو کتاب متوقف ماند.

۹. مسئله ای از پاپیروس رابند مربوط به مصر باستان که قدمت تقریبی این پاپیروس به سال ۱۶۵۰ قبل از میلاد بازمی گردد: مصری ها به جای مساحت دایره، مساحت مربعی را در نظر می گرفتند که ضلع آن برابر $\frac{8}{9}$ قطر دایره باشد. از اینجا، مقدار تقریبی عدد π را پیدا کنید. برای بررسی درستی جوابتان، همزینه را اسکن کنید.

منبع اصلی
 معتمدی، اسفندیار. (۱۳۹۵). معلمان بزرگ ایران. انتشارات مدرسه. تهران.